

HERBA EUPHRASIAE

– ÖGONTRÖST, EYEBRIGHT, BRISE-LUNETTES

Den omstændighed, at vi med øjnene modtager cirka 85 procent af sanseindtrykkene, gør et svagt syn, kroniske øjenaftektioner og blindhed til de alvorligste sygdomme, der kan ramme et menneske. Både folke- og skolemedicinen vrimler da også med oftalmika hentet fra alle tre naturriger. Men blandt de vegetabiliske var herba euphrasiae gennem mindst syv hundrede år vor verdensdels øjenlægemiddel par excellence, anvendt såvel ud- som indvortes.

URTEBØGERNE (1200–1700-TALLET)

Euphrasia omtales ikke af den klassiske medicins forfattere, måske fordi planten ikke hører til Grækenlands og Italiens almindelige vækster, og kan i de ældste skrifter først med sikkerhed identificeres ved middelalderens slutning. *Euphrosyrum* hos Plinius (*Nat. his.* 25, s. 81) er enten *Borago* eller *Anchusa*. Hildegard von Bingen (1100-t.) nævner *frastica* og synonymet *wuntwurtz* som lægemiddel for sår, kopper og indre svulster, men ikke øjenlidelser, og da *Euphrasia* ellers ikke omtales som sårlægende, var det sandsynligvis en anden plante.

Richard Anglicus er den første, der anfører *Euphrasia* (succus) som oftalmikum, nemlig i

værket *De passionibus oculum*. Han studerede på Salerno-skolen, hvorfra han vel har sin viden om denne droge, blev 1227 pave Gregorius IX's livlæge og døde 1252. Omtrent et århundrede senere, ca. 1325, giver et hollandsk manuskript recepten på "eufrasienwater": et vininfus af blade af *Euphrasia officinalis*, *Chelidonium majus*, *Rosa* og *Ruta graveolens* driver tårerne af syge øjne og klarer synet.¹ Den katalanske læge Arnoldus de Villanova, der lærte på den berømte medicinske skole i Montpellier og 1363 blev henrettet af inkquisitionen, anbefalede et vinudtræk som specifikum mod blindhed og langsynethed; som bevis for dets effektivitet påstår han, at en patient, der ikke mere var i stand til at læse, efter at have fået drogen *kunne læse de mindste bogstaver*.²

Circa instans (udvidet tekst) medio 1400-t. har *eufragia* for øjnenes mørkesyn og til at styrke hukommelsen.³ Her fra gik drogen over i *Hortus sanitatis* (ed. 1485 Gart der Gesundheit) og senere tyske urtebøger. *Hortus sanitatus* bringer det første billede af planten, der kaldes *ergifragia*, og hævder: *von dem krut wasser gebrant und die augen damit gewaschen macht sye fast klare und strecket das gesicht. Item diss krut gestoissen und den safft gestrichen umb die augen machet sie clare und schöne*.

Den italienske læge Matth. Silvaticus formoder (*Opus pandectarum medicinae*, 1473), at arabernes tidligere anvendte lægeplante *adhil*

er identisk med *Euphrasia*. Navnet opstod, fordi en ørn skal have vist menneskene, hvordan den skærpede sit rovfugleblæk med plantens saft (optræder i spansk som *yerba adhil* (succus) i et øjenbadevand ca. 1308),⁴ men han tilføjer: *sed potius nocet, quam prodest* (gør mere skade end gavn).

I sin *Liber der arte destillandi* 1500, 84^r beretter Hieron. Brunschwyg med hoflæge som kilde, at en britisk dronning til øjnene brugte destilleret vand af blomsterne. Tyske urtebogsforfattere skriver, ofte med henvisning til Arnoldus de Villanova: vin- eller mostudtræk per os er *zu den Augen die edleste Artzney* for gamle og unge med syge øjne (1529);⁵ Brunfels 1532, s. 34: øjne badet med destillat af herba bliver klare og synet bedre – *es hat darumb sein namen* [Augentrost] / *da es sonderlich ein Augenkraut ist / und zu den collyriis* [øjenvande] *gebraucht soll werden*; deraf laves om efteråret en vin, som er nyttig for synet; E. Rösslin 1533: appliceret i og gnedet omkring øjnene klarer dem; Leonh. Fuchs 1543 (cap. 91): mørke øjne og stær pålægges den knuste urt, vindekøkt drikkes, saften appliceres i øjnene, gør dem *klar und lauter*; Bock 1551, 124^r gentager Fuchs' indikationer og skelner mellem flere droger med navnet Augentrost; i Nürnbergs apoteker gælder det *Stellaria holostea*, i Strassburgs vor øjentrøst, udgaven 1577 anbefaler at drikke fennikel- og jernurtvand med pulveriseret *Euphrasia* som *gut für das trieffen der augen*.

Joach. Camerarius oplyser i sin Melanchton-biografi (1566), at vennen led af et øjenudfald, ingen læge kunne helbrede; i drømme så han sin skytsånd, som rådede ham til at tage *Euphrasia*, og to dage efter var han rask.⁶ I hans tyske udgave af den italienske læge og botaniker P. A. Matthioli's urtebog (Prag 1586, 356 C) hedder det: *Augentrost ist ein Prinzipal zu den blöden und tuncckeln Augen*, med maden skal indtages den friske eller pulveriserede droge, pulveret eller plantens friske saft kommer i øjnene, bedre endnu er et destillat,

man kan også drikke et vininfus. Det hedder videre, at i følge Arnoldus de Villanova skal gamle folk, som længe indtog dette middel, aldrig have haft brug for briller, og andre kunne lægge dem væk – *og jeg holder med ham, thi jeg har selv fundet, at det virkelig er sådan?*

John Gerard's *Herball* 1597 (ed. Th. Johnson 1636, s. 216): *It preserveth the sight, increaseth it, and being feeble and lost it restoreth the same*, gives helst pulveriseret, undertiden tilføjes samme kvantum fennikelfrø og lidt muskat; den knuste urt lagt på øjnene eller saften blandet med vin inddryppet fjerner mørkheden og klarer synet, fjerner alle skader; tre dele *Euphrasia* og en del muskat tages i vin hver morgen på fastende hjerte.

I relation til *Silvaticus* (se ovenfor) påstår William Coles (*Adam in Eden*, 1657): *diverse forfattere skriver, at gulspurve, tornirisk og nogle andre fugle gør brug af urten til at bedre deres egne og ungeres øjne*, og i 11. bog af John Milton's *Paradise Lost* (1667) salver ærkeenglen Michael Adams øjne med *Euphrasia*, *Ruta* og tre dråber fra livets kilde, så han nu kan se døden og menneskeslægtens ynkelige fremtid:

To nobler sights Michael from Adam's eyes
the film removed which that false fruit
which promised clearer sight has bred; then
purged with Euphrasie and Rue the visual
nerve, for he had much to see.

Strofen fik Francis Thompson til i *An Anthem of Earth* 1667 at bruge plantens navn adverbialt: *eyes uneuphrasied with tears*.⁸ *Euphrasia* nævnes ikke af Shakespeare.

Drogen var endnu i det 17. årh. regnet for så effektiv mod øjenlidelser, at Nich. Culpeper i sin lægebog 1669 kunne skrive: hvis urten blev brugt lige så meget som den overses, ville den ødelægge halvdelen af handelen med briller. – En mere udførlig omtale finder vi i John Pechey's *Compleate herbal of physical plants* 1694: øjenlægerne i England og andetsteds

bruger urten i salater, supper, brød og øl og applicerer den i fomenten på øjnene. *Tag halvanden once eyebright- og fennikelvand, en once hvidrosevand, to drakmer zinkkoksyd, to gran kamfer, bland det, dryp to eller tre dråber i øjet to gange daglig. Det er godt, når øjet er meget kvæstet.*

Et kroatisk ms. 1763 har denne rp. for øjensygdomme: *Item appendi colo radices 2 vel 3 vel 4 Morsy Diaboli [Succisa pratensis] cum florentibus verticibus Eufragial... in pecia renova post 24 per triduum deposita in fluvium alb?*

Mod 1700-tallets slutning oplyser José Quer's *Flora española* (5, 1784, s. 93): *Det er notorisk og bekræftet ved erfaringer, at denne plante er et udmærket oftalmikum og kefalikum, varm og tør, adstringerende og diuretisk. Bruges for affektioner i hornbinden, øjenbetændelse, slim i øjenkrogene og andre øjensygdomme.*

Som ventet er Henrik Smid's korte omtale 1546 næsten ordret hentet fra tysk (Fuchs, Bock). Simon Paulli behandler i *Flora danica* 1648, s. 229 Euphrasia mere udførligt og skriver bl.a.: *denne Vrt er saare vel den gemeene Mand, Bønder oc Kierlinger nu omstunder bekiendt og næsten alle ældre forfattere høyligen commendere oc berømme den Vijn udi huilcken Øyen-Trøst er udblødt, imod Øyenis Dumhed oc Blindhed.* Men det kan være farligt at drikke dette infus; en mand i Schweiz havde efter tre måneder nær mistet synet på begge øjne og pådraget sig udflåd i dem. Apotekerne fører den tørrede droge, en conserva og et vand af planten.

Euphrasia blev i de første botaniske forelæsninger ca. 1640 på Uppsalas universitet rost som et glimrende lægemiddel for øjensygdomme.¹⁰ Dispensatorium Hafniense 1658 anfører spiritus og conserva euphrasiae, drogen er med i den danske *Apothecken-Taxt* 1672, svenske *Medicinaltaxa* 1739 og den første danske farmakopé 1772.

I sin *Örtabok* 1725¹¹ citerer Linné på latin D. Sennert 1650 (*Epitome nat. scientiae*):

Euphrasia har en mærkværdig evne til at styrke øjnene og er virksom mod formørkelse (stær?) – og Joh. Stocker 1657 (*Praxis aurea*, 3. ed.): *Ett underbart hemligt medel att borttage pterygier, grå starr samt att göra ögon och synförmåga klare, vilket jag erfarit hos en flicka, som flera år varit blind* – med tilføjelse af den gamle rp. med rosenvand, *Foeniculum, Chelidonium* osv. *Är beprövat och värt allt beröm* (Telemak Fredbärj's oversættelse). På en ekskursion 1748 sagde Linné imidlertid: *det är en mera hypotesis at den skal hielpa ögonen något*;¹² den er ikke med i hans *Flora economica* 1749, men anført i *Plantae officinales* 1753.

*Gamle mænd på 70 år, som har næsten tabt synet aldeles ved nattevågen og lange studeringer, ser man får det igen med denne plantes udpressede saft, der sies ind i øjenstenene eller også indtages med skrukkeetroldpulver (?), når man vil falde i søvn, læses i H. von Aphelen's . udg. af Valmont de Bomares *Naturhistorie* (6, 1769, s. 112), og en optegnelse 1771 på Fyn siger, vor plante *hos nogle af almuen er bekendt som et suverænt middel mod øjnenes svaghed*.¹³ Den kunne også ryges som tobak for svækket syn, der skyldtes overanstrengelse (1838).¹⁴ Men omkring 1800 skrives, at drogen forhen blev anvendt mod øjenlidelser, og at den nu forkastes som værende mere skadelig end gavnlige dertil.¹⁵*

SYNONYMER

Det botaniske slægtsnavn (Tournefort 1700, knæsat af Linné 1737) dukker som *eufragia*, *eufrasia* op i det 13. og 14. årh. og er dannet af *εὐφραδία* 'glæde, godt humør', sigtende enten til de smukke blomster eller patienternes sindsstemning efter at være helbredt af planten. De ældste synonymer (12.–14. årh.) er: *ocularia, oculorum, ophthalmica, herbasacra, lumen, luminella, solamen*.¹⁶

Blandt de talrige tilnavne danner kombinationer med øje naturligvis den største motivgruppe:

Augentrost, oldhøjtyske glossarier augetrost, 1485 augendroist,¹⁷ da. øjentrøst ca. 1530ff. (offuen-, øyetrøst, oversat fra tysk),¹⁸ sv. ögnetröst, ögontröst 1638ff.,¹⁹ no. øjentrøst 1766ff., tilsv. i sorbisk og czeckisk, rum. mångåsirea-apelar 'vandets trøst'.

Ougenclar 1500-t., holl. *claeoghe* 1608, ogenklar, eng. *eyebright* 1533ff., irsk *glanrose*, *glanruise* 'klarøjne', *soillse na súl* 'øjnenes klarhed', *ruisnin radhaire* 'øjenlys', *radharcaim* 'klarsynet'. – Hertil måske en motivgruppe med lys: oldhøjtj. *luchte*, *leuchte* 1594ff., *leuchten-*, *lichtkraut* (leuchte = ignitabulum), holl. *loichte*, oldital. *luminella*, fr. *luminella* ca. 1490ff., *luminette* 1600ff., polsk og czeck. *swietlik*, *světlik* til *swetly* 'lys, klar', lit. *akisveita* til *akis* 'øje' og *šveisti* 'rense, pudse' og *šviesti* 'lyse', *šviteti* 'skinne klart, flimre'.

Ögneört 1683, ögnestärkia 1694, ögonfröjd (Smål.),²⁰ no. *augeblom*, *øjenblomst*, færø. *eyin-*, *eygna-*, *oyingras* ca. 1900ff.,²¹ isl. *augnafró* 'øjnehjælp, -lindring' 1772ff., *augnagrás* 1786ff., oldeng. *éagwyr*, irsk²² *rinn rosc* (eller *ruisc*) 'skarpt, gennemtrængende blik', *rinn* (*ráinn*, *reim*) on *ruisg* 'vand for øjet', 'øjæble, pupil', *radharcaim* 'synssans', *lin radhare* (lin 'øje' + 'fugter, bader'), *raeiminradhaire* til *reim* 'magt' = 'det som har magt over synet', *rosg*, *roisnin* 'øje', 'øjesyn', *caoimin* 'klarer, renser', højskotsk (gælisk) *reid an ruisg* 'vand for øjet', *glan ruis* 'øjerenser', *soillseachd nan súil* 'det som klarer synet', wallisisk *golwg* og *llygad Crist* 'Kristi syn, - øje'.²³

Augendienst 1600–1700-t., *augenhilfe*, *augenkraut*, *tränengras*, oldhøjtj. *selbheila*, fr. *herbe à l'opthalmie*, (dial.) *dchotte pou lo ma di oeux* 'urt for øjensygdomme', *luminet*, *erbo de San Clar* (St. Clara = øjenlidendes skytspatron), *yeux-de-rate* 'rotteøjne', breton. *louzaouenann-daoulagad* 'øjnenes urt'; det imperivative, i franske floraværker alm. brugte *brise-lunettes*

og *casse-lunettes* 'knus brillerne' kan gå tilbage på Arnoldus de Villanova, hvis *Liber de Vinis* (ed. Basel 1585) giver rp. på en *vinum eufragiae* og tilføjer: *Et supersunt testes fidei digni qui periculum fecerunt in seipsis, non poterant legere sine specillis* [brille el. spejl?];²⁴ ital. *erba per i oci* 'øjenurt', rum. *floare-de-ochi* 'øjensblomst', sorb. *wočny lěk* 'øjenslægedom', slov. *roža* eller *trava Sv. Lucija* (St. Lucia [af lux = lys] hjælper for øjenslidelser), *divice Marije oci* 'jomfru Marias øjne', *matere božje oci* 'gudsmoders øjne', serbokroat. *vidac*, *vidicia* etc. til vid 'syn', russ. *očanka* eller *gloznaja trava* 'øjensplante', finsk²⁵ *silmänvapistus rouhu* 'skælvende syn' + 'græs' 1683, *silmäheinä*, *-rouho* 'øjengræs' 1745ff., *annansilmä* 'giver syn', *lunnunsilmä* 'fugleøjne'.

Weisser nix, *augenniessel* er overført til planten fra det gamle apotekersprogs "nihilum album" = zinkoksyd eller -sulfat anvendt oftalmologisk ligesom *Euphrasia*.²⁶

GEOGRAFISK

Af det foreliggende materiale fremgår, at *Euphrasia* er anvendt som øjenlægemiddel i næsten hele Europa.

Sverige: dekort var godt for syge øjne (Uppland).²⁷

Norge: infus for øjenkatar, saften i øjenbadevand, omslag på cyclitis, også (Spydeberg 1779) røget mod øjensygdomme.²⁸

Danmark: øjentrøstvand med zinksulfat til badning af keratitis hos heste.²⁹

Færøerne: syge øjne bades med vandinfus af friske eller tørrede herba.³⁰

Island: saften bruges mod øjenværk og flere øjensvagheder som det bedste middel (1772); til øjenbadevand.³¹

Skotland: i højlandet gnides med eller inddryppes mælkeinfus, men *gentlemen of the faculty* erklærer, at drogen gør mere skade end

Kort øjentrøst eller grå øgontröst (Euphrasia nemorosa), ur Johann Georg Sturm, Deutschlands Flora in Abbildungen, 1796.

gavn og henviser til, at nogle patienter blev næsten blinde (1777).³²

Holland: udtræk til badning af syge øjne; komponent i kvaksalverpræparatet "Montiju's koortmiddel".³³

Tyskland: dekokt som badevand, nævnt i recept 1821 (Pfalz); smertende øjne bades med brændevinsudtræk (Schwaben 1867); vand- eller mælkeinfus til badning og kompres over "onde" øjne (Bayern, Sieb. Sachsen); i alle befolkningslag råder stadig den opfattelse, at *Euphrasia* styrker øjnene og læger cyclitis (Franken 1935, Hessen-Nassau 1942).

Også anvendt som sympatimiddel: planten skulle bæres i pose på brystet (Bayern), øjnene gnides med den først fundne øjentrøst, så fik man ingen øjenlidelser det følgende år (czekk. Schlesien).³⁴

Østrig: *Euphrasia*-te til badning af svagsynede øjne, for skrofuløse øjenlidelser.³⁵

Schweiz: udtræk til badning, også båret med tudseknogler i pose.³⁶

Italien: infus på syge øjne, særlig for at gøre synet mere klart (Ligurien).³⁷

Jugoslavien: udtræk til badning.³⁸

Sigøjnerne holder med *Euphrasia* deres øjne klare og stærke, *mine forfædre brugte aldrig briller – kun øjentrøst*, trætte øjne og hordeolum bades med koldt dekokt.³⁹

Rusland: denne droge var det almindelige middel for alle øjensygdomme, de skulle bades med et infus, en lille dosis pulveriseret indtages, det gav hurtigt og effektivt resultat; leukom fik samme behandling.⁴⁰

Slægten *Euphrasia* forekommer med ca. 100 arter i den nordlig og sydlig tempererede klimazone samt tropiske højbjerge, men blev tilsyneladende meget få steder uden for vor verdensdel benyttet medicinsk. Fra Missouri og Arkansas (USA) meddeles, at mindre øjenskaeder behandles med en urt kaldt *eyebright* – *but I have never been able to learn just how this plant is used*,⁴¹ og der er rimeligvis her tale om emigrantfolklore. Et værk om Bolivias lægeplanter oplyser, at syge øjne bades med eller pålægges et infus af *Euphrasia officinalis*, der vokser i bjergene; samtidig indtages en knivspids pulveriseret droge i en skefuld suppe.⁴²

ANDRE INDIKATIONER

I en Harpestræng-version fra 1400-tallet hedder det: hvis man tre dage fastende spiser øjentrøst-rod med valmuemælk, mister man kødets lyst (libido) i otte dage.⁴³ Circa

*Ojentrøst eller øgontrøst som Simon Paulli
beskrev den 1648.*

instans, Fuchs, Bock m.fl. urtebogsforfattere hævder, den pulveriserede droge indtaget med vin styrker hukommelsen eller giver den tilbage. Sigøjnerne drikker en te af *Euphrasia* for svigtende hukommelse; Bock 1577 og Tabernaemontanus 1731 anbefaler drogen mod hjernens svimmelhed og som et fortræffeligt lægemiddel for hjernen – jnf. *hirnkraut* 1592–1700-t., Fuchs 1543 et vindekokt for gulsot, dets virkning bekræftes af Bock; i Irland drikkes et roddekokt for icterus.⁴⁴ Ojentrøst skal kunne læge sygdomme, der skyldes slimagtigt blod (1766)⁴⁵ og stimulere vædskernes omløb (1838). Synonymet *ryggverksgräs* 1729 og det finske *riisikukka* til riisi 'rakitis' (eller ris, gren?) og 'blomst' antyder en terapeutisk anvendelse.

Saften af den kogte urt drikkes for bronkitis (Irland), i sorbisk folkemedicin anvendes drogen for høfeber, i Amerika (navnlig homøopatisk) mod snue, forkølelse og astma.⁴⁶

Mælkeafkog blev drukket for dysenteri (Østrig, Jugoslavien)⁴⁷ jnf. *weisses ruhrkraut*, sorb. *srawowe zelo* 'diarréurt', slov. *griznica, grizovka* til griza 'dysenteri'. Iflg. Tabernaemontanus 1731 berømmes *Euphrasia wider den kalten, blöden Magen, und sonderlich wider die faulen Magenfeber*. I nyere tid ordinerede Kneipp denne droge, pulveriseret eller infus, til *livligere fordøjelse og mavesafternes forbedring* og gav planten navnet *magentrost*;⁴⁸ en te af "magentrost" blev siden folkemedicinsk drukket som mavestyrkende og for gastropati (Sienbenb. Sachsen, Hessen-Nassau, Normandie),⁴⁹ i Bolivia mod anoreksi. Tabernaemontanus 1731 oplyser også, at *Euphrasia* kan *bryde sten, uddrive grus, sand og urin* – jnf. *zwangkraut* Østrig (harnzwang = dysuri).

På Færøerne anvendes Euprasia (vandinfus) til inddrypning for ørepine, badning af hævelser, lymfangitis, koldbrandssår og betændte kvindebryster, det drikkes mod apopleksi.

Drogen er i Norge, men tilsyneladende ikke andetsteds, benyttet som styptikum, jnf. *blodstemma, blodstemgras, blodstrippa, blodstunggras*, drukket for blodspytning og indre blødninger.⁵⁰ Den nævnes i forbindelse med hudsygdomme,⁵¹ og blev i Bayern brugt til omslag på panaritium.⁵² Det oldhøjtyske synonym *selbheila* (10.–14. årh.) har vel betydningen 'plante, der læger af sig selv', navnet er også knyttet til andre sårlægende planter såsom *Achillea millefolium* og *Brunella vulgaris*. Linné bringer i sin *Örtabok* 1725 en dramatisk anekdote:

Ett regemente Soldater woro ute på ett partie och plundrade så en herregård. En Soldat tog där en ganska dejlig jungfru och wille förskärsa henes krantz, men hon stod mot

lofwandes gull, silfwer och anat. Intet kunde hielpa; hon sade att hon wille wisa honom en ört: när han bestruk sig med den, kunde intet swerd eller kulla bita på honom. Der af bewecktes han, och så gik hon i trågården, der fan hon dena ört, struk sig så på halsen och bad honom hugga. Så hugde han af hene hufwudet. Jungfrun het Euphrasia.

En lud kogt på asken af den brændte plante blev i Norge (Østfold) anvendt til mundskylning for tandpine,⁵³ det svarer ganske til en indikation i *Flora danica* 1648. Drogen, har samme anvendelse i Hessen-Nassau og Østrig, hvor den kaldes *zahnwehkraut*.⁵⁴

Homøopatien giver en tinktur af *Euphrasia* for bl.a. øjenbetændelser, bylder, furunkler, stammen og krampe i læggene,⁵⁵ sml. nedenfor.

SIGNATURA RERUM

Det har hidtil været den almindelige opfattelse, at vor plantes anvendelse i øjenterapien ikke har nogen rationel baggrund, men fra første færd skyldtes den gamle signaturlære, som allerede antikens læger ikke stod fremmede over for. Den ret lille, hvide til lysviolette blomst har mørke striber på underlæben og en gul plet nær svælget. Blomstertegningen kan – fjernt – minde om et vidt åbent øje med mørk pupil, på den ene side omgivet af vipper.

Drogen omtales imidlertid som oftalmisk specifikum længe før Paracelsus satte signaturlæren i system. Han erklærede i sit skrift *Vom Irrgang der Arzte* 1537–38:⁵⁶

eufragia hat in ir die form und billnus der augen, daraus folgert nun, so sie eingenommen wird, so stellet sie sich in ir glit und in die form des glits, also das eupragia ein ganz aug wird, welche erznei ist nun, die da könte

ein andere zun augen und in das aug führen dermassen und stellen?

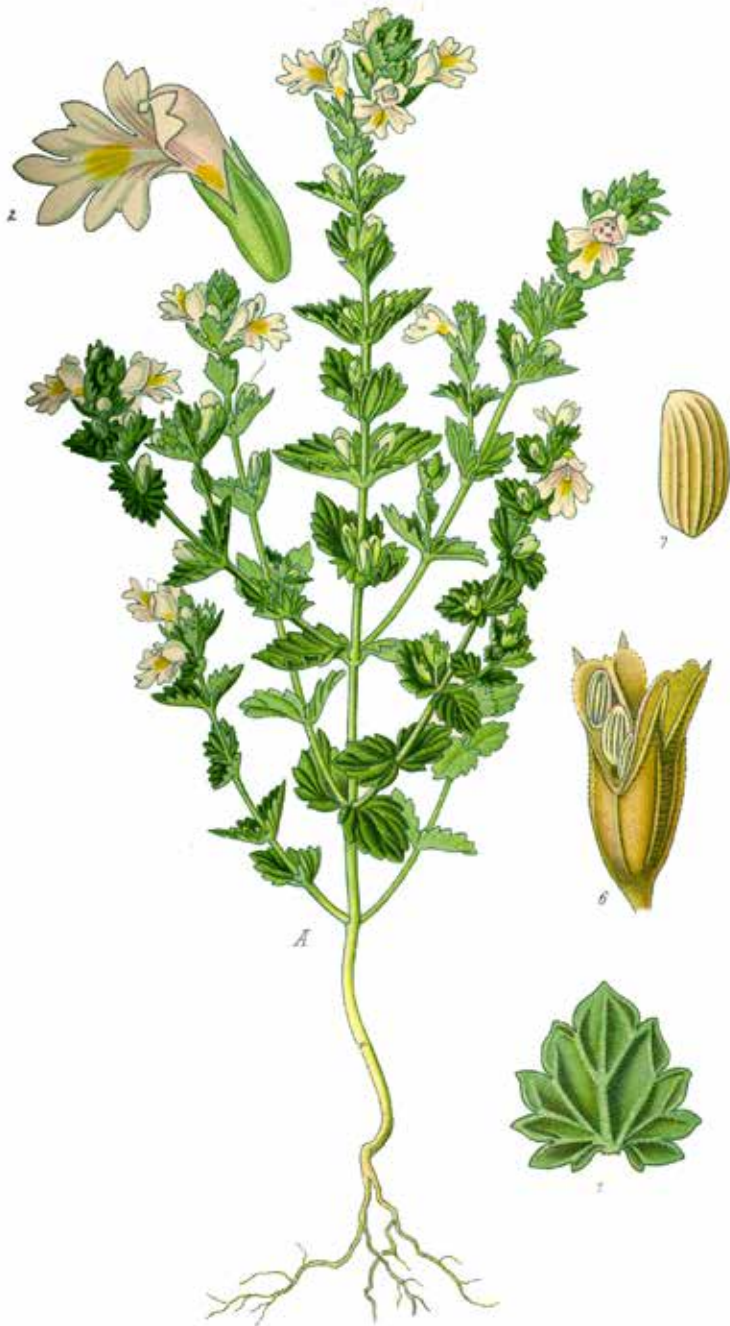
Et andet sted forklarer han navnet augentrost: *darumb das es den kranken bösen augen tröstlich und hilflich ist.*

Helt konkret mener Wm. Coles ligeledes (*Adam in Eden*, 1657), at de violette og gule pletter og striber ligner meget vel øjets sygdomme såsom blodskud etc., og ud fra denne signatur har man opdaget, at denne urt er meget virksom til at helbrede samme. Så sent som ca. 1930 forsikrede en urtesamler i Franken, at Gud skabte blomsten som et øje for at gøre menneskene opmærksom på dens lægekraft mod øjenlidelser,⁵⁷ også homøopaten Winkelmann anser det for muligt, man i blomsten har set øjets ”signatur”.⁵⁸

Indholdsstoffer, farmakodynamik

Som det ses af det foregående, er *Euphrasia* først og fremmest anvendt i øjenterapien, og drogens ry som oftalmisk specifikum holdt sig til nutiden. Det forekommer usandsynligt, at man fortsatte applikationen gennem århundreder uden positive resultater. Skyldes den udelukkende signatura rerum – eller fandt man empirisk frem til dette oftalmikum?

Signaturlæren har rimeligvis spillet en større rolle end empirien. Det 16. og 17. århundredes folkelige lægebøger var i høj grad præget af Paracelsus’ ideer, på den anden side stammer de ældre populærmedicinske skrifter næsten alle fra faglæger, og de anbefaler *Euphrasia* for øjensygdomme. Kneipps meget udbredte bøger har sikkert bidraget til vor tids brug af øjentrøstvand for cyclitis etc., ligesom selve navnet øjentrøst utvivlsomt havde en vis suggestiv effekt og fik mange patienter til selv at prøve denne naturmedicin. I Tyskland, Holland og andetsteds benyttes drogen endnu lejlighedsvis som husråd⁵⁹ og helt svarende til urtebøgenes indikationer: betændte, rindende, overanstrengte, svagsynede øjne bades

Øjentrost eller øgontröst (Euphrasia officinalis), ur Otto Wilhelm Thomé, 1885, Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz, Gera-Untermhaus.

med svagt infus eller den friske saft inddryppes, dekokt som koldt kompres på blefaritis og conjunctivitis, internt som te til at stimulere fordøjelsen, for mave- og tarmkatar, næsekatar, snue, hæshed og hoste samt gulsot.

Om drogens indholdsstoffer og farmakodynamik vides foreløbigt meget lidt, og den bør tages op til fornyet undersøgelse. Hidtil blev påvist glykosidet aucubin (= rhinanthin; opkaldt efter *Aucuba japonica*, isoleret 1905), der også forekommer i andre Scrophulariaceer: *Melampyrum*, *Rhinanthus*, *Pedicularis*, *Veronica*, *Lathraea*, *Orobancha* samt i *Plantago lanceolata*; endvidere gallusgarvestof, bitterstof, æterisk olie og en aromatisk duftende harpikssubstans (men ikke saponin), i asken Na, K, Mg, Ca, Fe og Al.⁶⁰

Det er påfaldende, at *Euphrasia* så ofte tilrådes og anvendes for katarer i øjne, mave, tarm, åndedrætsvejene og for at stimulere hjernen, når aucubinet har vist sig at bevirke gastroenteritis og resorptiv central lammelse, hos får og heste forgiftet af *Euphrasia* o.a. aucubinholdige planter blev konstateret blødninger i hjernen. Flere forfattere advarer mod for stærke koncentrationer og hyppig brug af drogen, som skal kunne give alvorlige forgiftninger. En 10 % opløsning af ekstrakt (*E. stricta*) blokerede isolerede frøherters funktion, mens 0,1 % opløsning forstærkede hjertekontraktionen, i de fleste tilfælde gik det arterielle tryk samtidig ned.⁶¹ Glykosidet kan vel delvis tilskrives de homøopatiske tinkturers irriterende på muskulatur og nervesystem og øger evt. effekten af det garvestof (indhold ca. 7.4 %, bitterværdi i infus 1: 500), der giver drogens applikation som adstringens for slimhindekatarer, hyperaciditet og inflammationer en vis berettigelse. Garvestoffet virker desuden svagt anæstetisk, bitterstoffet stimulerer fordøjelse og appetit.

Melton og Sayres formodning (1925), at drogens oftalmiske virkning skyldes dens harpikssubstans, deles af senere autorer.⁶²

Euphrasia indeholder kun 0.16 % æterisk olie; da mange æteriske olier tilskrives desinficerende egenskaber, kan den evt. spille en rolle også her. *Plantago lanceolata* og *Veronica becabunga* er gammelkendte sårlægemidler, og begge indeholder aucubin. Men før der er anstillet flere farmakologiske, fysiologiske og kliniske forsøg kan ikke tages endelig stilling til, om glykosidet er delagtig i drogens virkninger eller den indeholder endnu ikke påviste substanser.

Homøopatiske undersøgelser viste, at sunde personer, som nogen tid havde indtaget en tinktur af den friske herba, fik smertende sensationer i muskulaturen, leddene og de lange rørkogler. Samtidig følte vedvarende stikkende smerter i tindinger og svimmelhed. Søvn blev urolig, om dagen var personerne trætte, pirrelige og hypokondriske. I øjnene følte smerter som følge af begyndende inflammation, der kunne udvikle sig til conjunctivitis bulbi. De havde svært ved at finde ordene, åndedrætsorganerne reagerede med snue, hæftig nysen og luftrørskatar, tandkødet viste tendens til blødninger. Der iagttoges symptomer på en let mavekatar, fæces blev hård, urinen lys med tydelig forøget diuresis.⁶³

Dr. Kranichfeld (1837) benyttede tinct. euphr. til behandling af cyclitis og mod sygdomme forårsaget af alkohol- og tobakforgiftning.⁶⁴ Dr. Leclerc opnåede over for snue gode resultater med koncentreret infus og (til badning) tinktur samt en salve med denne; han noterede en hurtig bedring af inflammationer i conjunctiva, blefari og glandula lacrymalis.⁶⁵ Apotekdirektør dr. Kroeber erklærede (1934): *Personlig har jeg gentagne gange hørt absolut neutrale bekendte rosende omtale den gunstige virkning af betændte øjnes badning med dekokt af drogen.*⁶⁶

Herba euphrasiae anvendes nu kun folkemedicinsk og homøopatisk, men blev dog 1941 optaget i 6. udgave af supplement til den tyske

farmakopé, og adskillige øjebalsamer indeholder stadig ekstrakt af *Euphrasia*. Så sent som 1970 hedder det i en svensk pjeces, at *ögonbad med extrakt av ögontröst är utomordentligt stärkande för synen och ett beprövat botemedel vid mångahanda ögonåkommor. Extraktet finns i handeln*.⁶⁷

KILDEHENVISNINGER

- 1 *Scientiarum Historia* 4, 1962, s. 56.
- 2 *Journ. de Méd. et de Chir. Pratiques* 113, 1942, s. 274.
- 3 Fischer, Hermann, 1929, *Mittelalterliche Pflanzenkunde*, München, s. 187.
- 4 Lasso, Johannis de, 1922, *Libellus regiminis de confortatione visus*, Metz > *Scientiarum* [note 1], s. 59.
- 5 Karlstat, Joh. Schöner von, 1529, *Mathematicum zu Nürnberg* ..., Nürnberg, s. 241.
- 6 Efter Stemplinger, Eduard, 1925, *Antike und moderne Volkmedizin*, Leipzig, s. 34.
- 7 I 1600-tallet nævnes, at *E.* kan anvendes til krydring af øl (i stedet for humle), det modvirker sygdom: Hofsten, Nils von, 1960, *Pors och andra humleersättningar*, Uppsala & København, s. 38–40, 80, 120.
- 8 I flg. Deering, C., 1738, *Catalogus stirpium*, Nottingham, bruges saften til *taking off specks or films, and dimness of sight*.
- 9 *Veröff. d. Internat. Gesellsch. f. Geschichte d. Pharmazie* 16, 1960, s. 141.
- 10 Fristedt, R. F., 1877, *Joannis Franckenii Botanologia*, Uppsala, s. 69.
- 11 Linné, Carl von, 1957, *Örtabok*, Stockholm, s. 222f.
- 12 *Botaniska notiser*, 1950, s. 264.
- 13 *Aarvog f. hist. Samfund f. Odense og Assens Amter* 4, 1916, s. 601.
- 14 Philipp, R., 1838, *Skaberens Verk*, ORT, s. 108.
- 15 Landt, J., 1800, *Forsøg til en Beskriv. over Færoerne*, København, s. 202.
- 16 Fischer [note 3], s. 269; Bauhin, Kaspar, 1671, *Pinax theatri botanici*, Basel, s. 233; Neidhardt, Günther, 1947, i *Die Pharmazie*, 3. Beiheft, 1. Ergänzungsbd., s. 213.
- 17 Marzell, Heinrich, 1972, *Wörterbuch d. deutschen Pflanzennamen* 2, Leipzig, s. 390–94 (m. litteraturhenvisn., også for navne i andre sprog).
- 18 Lange, Johan, 1959, *Ordbog over Danmarks Plantenavne* 1, København, s. 579.
- 19 Lyttkens, Aug., 1904–15, *Svenska växtnamn*, Stockholm, s. 231.
- 20 Vide, Sten-Bertil, 1966, *Sydsvenska växtnamn*, Lund, s. 358.
- 21 Rasmussen, R., 1950, *Føroysk plantunøvn*, Tórshavn, s. 54.
- 22 Cameron, John, 1883, *Gaelic names of plants*, Edinburgh & London, s. 50, 1900, s. 71.
- 23 Grigson, Geoffrey, 1955, *The Englishman's Flora*, London, s. 310.
- 24 *Janus* 47.2, 1958, s. 87f.
- 25 Suhonen, Pentti, 1936, *Suomalaiset kasvinnimet*, Helsingfors, s. 151f.
- 26 Sml. *Schweiz. Archiv f. Volkskunde* 57, 1961, s. 174f., og *Sv. farm. ts.* 74, 1970, s. 948 (*Lycopodium*-sporer).
- 27 Tillhagen, Carl-Herman, 1962, *Folklig läkekunst*, Stockholm, s. 210.
- 28 Reichborn-Kjennerud, I., 1922, *Våre folkemedisinske lægeurter*, Christiania, s. 86, og sm. Forf., 1947, *Vår gamle trolldomsmedisin* 5, Oslo, s. 9; meddelt fra Voss 1950.
- 29 Boers, Kr., 1936, *Dansk veterinær Folkemedicin*, Horsens, s. 27.
- 30 Rasmussen, R. K., 1959, *Gomul føroysk heima-rad*, Tórshavn, s. 42, 78, 83, 85, 90, 92, 108, 124, 126f.
- 31 *Eggert Olafsen og Bjarne Povelsens Reise igjennem Island [1752–57]* 1, 1772, s. 433; Jónas Jónassons optegnelser i Dansk Folkemindesamling, reg.nr. 2053, 2085, 2090.

- 32 Lightfoot, John, 1777, *Flora Scotica* 1, London, s. 323f.
- 33 Andel, M. A. van, 1909, *Volksgeneeskunst in Nederland*, Utrecht, s. 95, jnf. s. 188.
- 34 Wilde, Julius, 1923, *Die Pflanzennamen im Sprachschätze d. Pfälzer*, Neustadt an der Haardt, s. 12; 19. *Bericht d. Naturhist. Vereins in Augsburg*, 1867, s. 45; Marzell, H., 1925, *Bayrische Volksbotanik*, Nürnberg, s. 141, 168; Lammert, G., 1869, *Volksmed. u. med. Aberglaube in Bayern*, Würzburg, s. 227; *Archiv d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde*, N. F. 40.2, 1923, s. 389f.; Büttner, Ludw., 1935, *Fränkische Volksmedizin*, Erlangen, s. 61, jnf. Marzell, H., 1935, *Neues Illustr. Kräuterbuch*, Reutlingen, s. 277; Heidt, Karl, 1942, *Gegenwärtige Kenntnis u. Anwendung einheim. Heilpflanzen in d. Volkemed.*, Giessen, s. 28; *Kosmos* 59, 1963, s. 330; Gréb, Jul., 1943, *Zipsper Volkspflanzen*, Kesmark, s. 76.
- 35 Hupfaut, Erich, 1957, *Zillertaler Volksmedizin*, Innsbruck, s. 22; Fossel, Viktor, 1886, *Volksmed. und med. Aberglaube in Steiermark*, Graz, s. 92, 94; Kordon, Frido, 1941, *Bäuerliche Arzneimittel im ostmärkischen Alpengebiet*, Berlin, s. 76.
- 36 *Jahresbericht d. Geogr.-Ethnolog. Ges. in Zürich pro 1908–09*, 1909, s. 84; *Schweiz. Arch. f. Volkskunde* 42, 1945, s. 208; Kummer, Georg, 1953, *Schaffhauser Volksbotanik* 1, Schaffhausen, s. 47.
- 37 *Atti dell'Accademia Ligure di Scienze e Lettere* 11, 1954, s. 9 (særtryk).
- 38 Möderndorfer, Vinko, 1964, *Ljudska medicina pri slovincih*, Ljubljana, s. 28, 369; sorbisk; Militzer, Max & Schütze, Th., 1953, *Die Farn- und Blütenpflanzen im Kreise Bautzen*, Bautzen, s. 212 (cyclitis).
- 39 Petulengro, Leon, 1973, *Sundhedens rødder*, København, s. 73, 104.
- 40 Kourennoff, Paul M. & George, George St., 1970, *Russian folk medicine*, London & New York, s. 161.
- 41 Randolph, Vance, 1947, *Ozark superstitions*, New York, s. 138.
- 42 Poblete, Enrique O., 1969, *Plantas med. en Bolivia*, La Paz, s. 173.
- 43 Harpestræng, H., 1936, *Liber herbarum*, ed. Poul Hauberg, København, s. 69.
- 44 *Ulster Folklife* 18, 1972, s. 75.
- 45 Gunnerus, J. E., 1766, *Flora Norvegica*, Nidrosiæ, s. 76.
- 46 Leclerc, Henri, 1927, *Précis de phytothérapie*, Paris, s. 122; Hocking, George M., 1955, *A dictionary of terms in pharmacognosy*, Springfield, s. 82.
- 47 Höfer, Math., 1815, *Etymolog. Wörterbuch* 3, Linz, s. 51.
- 48 Kneipp, S., 1912, *Meine Wasserkur*, München, s. 122.
- 49 *Archiv* [note 34]; Heidt [note 34]; Correvon, H., 1922, *Plantes et santé*, Paris, s. 134.
- 50 Jenssen-Tusch, H., 1867–71, *Nordiske Plantenavne*, København, s. 86; Wille, H. J., 1779, *Beskr. over Sillegjord Præstegjeld*, København, s. 112; Quisling, N. A., 1918, *Overtroiske kure og folkemedicin i Norge*, Christiania, s. 20; *nydt i mad skulle den kunne standse blodninger*; Pieper, R., 1897, *Volksbotanik*, Gumbinnen, s. 289.
- 51 Hocking [note 46].
- 52 Höfler, M., 1893, *Volksmedizin u. Abergl. in Oberbayerns Gegenwart u. Vergangenheit*, München, s. 110.
- 53 Wilse, J. N., 1779, *Beskr. over Spydeberg Præstegjeld*, Christiania, till. 31.
- 54 *Verhandl. der k. k. zool.-botan. Gesellsch. in Wien* 44, 1894, s. 42; Heidt [note 34].
- 55 Correvon [note 49].
- 56 Paracelsus, 1537–38, *Vom Irrgang der Arzte*, ed. Sudhoff 11, ÅR, s. 210.
- 57 Büttner [note 34].
- 58 Winkelmann, W., 1951, *Die Wirkstoffe unserer Heilpflanzen*, Freiburg, s. 86.
- 59 Browning, G. H., 1936, *The book of wildflowers* 1, London & Edinburgh, s. 168; Schönfelder, Bruno, 1939, *Welche Heilpflanze ist das?*, Stuttgart, s. 86; Madaus, Gerh., 1938, *Lehrbuch d. biolog. Heilmittel* I. *Heilpflanzen* 2, Leipzig, s. 1328ff.; *Kosmos* 59, 1963, s. 330; *Brockhaus Enzyklopädie* 2, 1967, s. 79; Schauerte, H., 1970, *Blühende Heimat*, Balve, s. 21.

- 60 Gessner, Otto, ²1953, *Die Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa*, Heidelberg, s. 305, 600; Elmiger, E., diss. 1943, *Zur Pharmakochemie von herba euphrasiae*, Bern; Neidhardt [note 16], s. 215–17.
- 61 Müller-Dietz, Heinz, Kraus, Eva-Maria & Rintelen, Kurt, 1965, *Arzneipflanzen in der Sowjetunion* 3, Berlin, s. 56.
- 62 *Journ. Amer. Pharm. Ass.* 14, 1925, s. 308, ref. i *Chem. Abstracts*, 1925, s. 23, jnf. *ibid.*, 1926, s. 1691 og 1951, s. 4409.
- 63 Schulz, Hugo, 1921, *Vorlesungen über Wirkung und Anwendung d. deutschen Arzneipflanzen*, Leipzig, s. 190f.
- 64 *Bibl. for Læger* 28, 1838, s. 586f.; Neidhardt [note 16], s. 215.
- 65 *Journ. Med. Chir. Pratiques* 13, 1942, s. 274–77.
- 66 Kroeber, Ludw., ⁴1948, *Das neuzeitliche Kräuterbuch* 1, Stuttgart, s. 43.
- 67 Thorborg, Olof, ²1970, *Bort med glasögon!*, Stockholm, s. 15, på grundlag af den amerikanske øjelæge dr. W. D. Bates' terapi.